

УДК 94(477):929“1961/1965”

Т. В. Шелемей

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГОРИНЯ В 1961–1965 рр.

У статті проаналізовано громадсько-політичну діяльність Михайла Гориня в 1961–1965 рр. Досліджено еволюцію світогляду дисидента вказаного періоду та фактори, які впливали на формування його поглядів. На основі аналізу спогадів учасників подій розкрито основні форми і методи боротьби М.Гориня проти тоталітарної політики комуністичної партії. Акцент зроблений на практичну роботу дисидента щодо організації культурних заходів, вечорів пам'яті, зустрічей з інтелігенцією Львова, встановлення контактів між представниками осередків шістдесятництва у Західній Україні, розповсюдження матеріалів самвидаву та іншої забороненої літератури. Висвітлено роль і значення М. Гориня у культурно-просвітницькому процесі першої половини 1960-х рр.

Ключові слова: Михайло Горинь, український дисидентський рух, шістдесятництво, самвидав.

Процес розвінчання “культу особи” Й. Сталіна хоч і не означав кардинального відходу від характерних рис тоталітаризму попередньої епохи, однак на короткий період створив сприятливі умови для лібералізації духовної сфери суспільного життя. Головним чином під впливом західної культури молоде покоління, виховане у дусі комуністичних ідеалів, прагнуло вийти у своїй творчості за межі, встановлені радянською системою. Центральною для їхніх творів мистецтва нерідко ставала тема невідповідності політики партії обраній ідеології. В той час молодь, вихована в націоналістичних традиціях, сумнівалася не у правильності дій керівництва, а у державному ладі. Одна частина цих людей як правило брала участь у підпільній боротьбі, так званих “перехідних групах”, інша – чекала слушного моменту для вираження протесту. Така нагода трапилася завдяки процесу деєталінізації, який, послабивши ідеологічний тиск, сприяв об'єднанню осіб різних світоглядних орієнтацій в нову генерацію української інтелігенції, відому в історії під назвою “шістдесятники”.

До представників вказаного покоління належав Михайло Горинь, який був сином районного провідника ОУН Миколи Гориня [1, с.10–11; 2, с.188] та двоюрідним племінником одного із лідерів ОУН і УПА Миколи Лебеда [2, с.188]. Вихований у патріотично налаштованому середовищі, Михайло Горинь з юних літ переймав ідеї українського націоналізму, а тому не залишався осторонь політичних та культурних змін того часу.

З огляду на це предметом нашої статті є висвітлення громадсько-політичної діяльності Михайла Гориня у 1961–1965 рр. Основними завдання дослідження – аналіз еволюції поглядів Михайла Гориня вказаного періоду, розкриття основних форм і методів його боротьби проти тоталітарної політики комуністичної партії та ролі дисидента у культурно-просвітницькому процесі першої половини 1960-х рр.

Історіографічні напрацювання з даної проблеми представлені працями Георгія Касьянова [3], Анатолія Русначенка [4], Бориса Захарова [5], Юрія Зайцева [6], Олеса Обертаса [7], Ярослава Секо [8; 9; 10] у яких діяльність шістдесятників розглядається у контексті руху опору. Натомість цінна інформація міститься у дослідженні колишнього політв'язня Івана Геля [11]. До джерельної бази статті увійшли спогади учасників шістдесятницького руху – Михайла [1; 2] та Богдана Горинів [12], Івана Дзюби [13], Євгена Сверстюка [14] та ін.

Витоки шістдесятництва датуються червнем 1955 р. Саме тоді в “Літературній газеті” була опублікована стаття О. Довженка “Мистецтво живопису і сучасність”, у якій автор закликав “розширювати творчі межі соціалістичного реалізму” [15, с.35]. Цей заклик знайшов підтримку серед деяких українських митців, з яких, за споминами І. Дзюби, в кінці 1950-х рр. у Києві, була створена “...група опозиційно налаштованих людей”, які цікавилися культурою і підтримували зв'язки між собою [13, с.108]. За однією з версій, частина з них (у більшості зі студентів київського театрального інституту та консерваторії) восени 1959 р. об'єдналася у творчі групи для збереження традицій колядування. З цих невеликих спільнот 23 березня 1960 р. був утворений центр шістдесятників у Києві, Клуб творчої молоді (КТМ) “Сучасник”, зі згоди та під керівництвом комсомолу. Дослідник цього питання Я. Секо такий союз називає “негласним компромісом між комсомолом та молоддю”, який першим, був потрібний для спрямування настроїв населення у корисне для партії русло, а другим – для отримання дозволу на публічну діяльність [9, с.231]. Цікаво, що офіційного статусу організація не одержала, адже не була зареєстрована. Звідси – відсутність протоколів зібрань, планів роботи, звітів та членських квитків [16, с.13].

На західноукраїнських землях таким центром гуртування представників інтелігенції був Львів. Однак тут їхнє становище було значно гіршим, адже “...кожний прояв вільної думки ставав предметом розборів, нагінок і адміністративних заходів” [3, с.22]. Це, зрозуміло, не означає, що культурні процеси тут не відбувалися. Ще в другій половині 1950-х рр. у Львові виникають “неафішовані літературно-мистецькі осередки”, члени яких проводили дискусії “не лише на творчі, а й на політичні теми” [6]. Протягом 1961–1962 рр. вони неодноразово зверталися з проханнями до влади створити аналогічний КТМ, однак отримували відмову [17].

У таке коло інтелектуалів Михайло Горинь увійшов улітку 1961 р., коли переїхав до Львова [12, с.164]. За іншими даними, це відбулося у березні цього ж року [1, с.33]. Ми схилиємося до першої версії, оскільки малоімовірно є те, що М. Горинь отримав відкріплення з місця роботи директором школи в селі Підбуж посеред навчального року. Мабуть, він продовжував працювати там до літа, та водночас ще весною почав

знайомитися з наступним місцем роботи в Експериментальній науково-практичній лабораторії з психології та фізіології праці при Львівському заводі автотранспорту [1, с.33]. На підтвердження цього наводимо факт участі М. Гориня в ролі делегата V з'їзду Товариства для поширення політичних і наукових знань УРСР, яке було безпосередньо пов'язано з його майбутнім працевлаштуванням у лабораторії. З'їзд відбувся в Києві в кінці лютого – на початку березня 1961 р. З листів Михайла до рідного брата Богдана Гориня дізнаємося, що перший 27 лютого 1961 р. зустрівся з університетським товаришем Євгеном Сверстюком, який тоді працював заввідділом прози у редакції "Вітчизни", а також мав побачитися з Михайлиною Коцюбинською, Миколою Грицютою, які були працівниками АН УРСР [18, с.164]. Про що йшла мова на цих зустрічах невідомо, однак про поїздку до Києва Михайло писав: "Два дні у Києві дали мені більше, ніж 5 років у Львові. Я захищаюсь від радості" [18, с.164].

Так, через фахову діяльність, вечірки, поетичні вечори відбувалося стихійне "гуртування шістдесятників" [3, с.18]. Таким чином М. Горинь не стільки знайомився з новими людьми, скільки відновлював свої студентські контакти. А от поповнювати список знайомств, на нашу думку, йому допомагав брат Богдан, з яким вони проживали перший час разом, після переїзду Михайла до Львова [12, с.164]. Треба відзначити, що Б. Горинь одним із перших нав'язав контакти з київськими шістдесятниками, а також упродовж 1961–1963 рр. неодноразово проводив поетичні і мистецькі вечори, був активним учасником культурного життя УРСР [11, с.201]. Цілком можливо, що організовані ним заходи це і були згадані М. Горинем зустрічі з інтелігенцією Львова, які переконали його, що "...знову треба відкласти свої наукові аспірації і взятися за набагато важливіші, ніж наука, справи – пробувати відродити українське в Україні, відродити українство і думати, як українському народові вискочити з тих лещат, у яких він опинився" [1, с.33].

Можемо припускати, що такі зустрічі спричинили пошуки М. Горинем шляхів виходу з описуваної ним ситуації. Особливо через те, що він прийшов у визвольні процеси, на думку І. Геля, "...сформованою особистістю, революціонером за покликанням і духом..." [19, с.8]. Ми вже згадували про націоналістичне виховання М. Гориня, до якого додавався ще 6-річний стаж роботи в сфері освіти. Він працював вчителем, завідувачем методкабінетом, інспектором Стрілківського району (1954–1957 рр.), директором середніх шкіл в селі Брониця (1957–1959 рр.), в селі Івана Франка (1959–1960 рр.), в селі Підбуж (1960–1961 рр.) [12, с.17]. Такі посади вимагали організованості, креативності, уміння спілкуватися з людьми – усе те, що, згодом пригодилося йому у визвольних процесах першої половини 1960-х рр.

Отже, весна – літо 1961 р. це початок періоду прилучення Михайла Гориня до культурного життя УРСР, який тривав до літа 1962 р. і для якого було характерне знайомство з настроями у суспільстві, відновлення старих та налагодження нових контактів з представниками інтелігенції, а головне – укріплення його прагнення взяти участь у національно-культурному відродженні "українства".

Початок наступного періоду діяльності М. Гориня тісно пов'язаний з організованим спілкуванням київських та львівських шістдесятників.

Ще в квітні 1962 р. до Львова приїхали М. Вінграновський та І. Драч для презентації першого радянського широкомасштабного художнього фільму "Повість полум'яних літ" [12, с.178]. Якщо ця поїздка була в рамках офіційного візиту, влаштованого комсомолом, то наступна зустріч 9 травня 1962 р. була самостійною акцією київської інтелігенції [13, с.110]. Вона відбулася, на думку Є. Сверстюка, через запрошення ректора Львівського університету та була спричинена розгоном редакції журналу "Вітчизна" [14, с.78–79]. На цей раз до Львова, окрім згаданих діячів, приїхав ще І. Дзюба. Вони провели зустрічі у Спілці письменників та у Шевченківській аудиторії Львівського університету [20, с.269], на одній із яких виступив М. Горинь. Це була чи не перша відома нам його публічна промова як громадського діяча, у якій він звернув увагу на молодих поетів з Наддніпрянщини, назвавши їх "представниками нової течії в літературі у нових обставинах" [2, с.201]. Це стало підґрунтям для критики з боку викладача Івана Дорошенка, який звинуватив Михайла Гориня у намаганні переконати аудиторію у тому, що поети продовжують традиції Т.Шевченка та І.Франка [12, с.181–182].

Загалом приїзд діячів КТМ "Сучасник" мав вагоме значення, хоча б тому, що реакція влади не забарилася. ЦК КПУ видав вказівку зняти підготовлені до друку матеріали про візит з Києва [12, с.181] та відрядив до Львова працівника відділу культури Центрального комітету партії Петра Федоровича Іванова, який провів профілактичну бесіду з представниками КТМ "Сучасник" та заборонив організовувати подальші зустрічі [13, с.111]. Крім того, високо оцінюють роль акції наддніпрянців і самі шістдесятники. До прикладу, Є. Сверстюк вважає, що приїзд киян "пробудив Львів", а особливо братів Горинів, адже "львів'яни належали до "старорежимних" людей і, звичайно, неофіційно мали якісь книжки, читали їх й обмінювалися ними" [14, с.79]. Проте головною заслугою представників КТМ "Сучасник", на нашу думку, було те, що вони на практиці показали ефективність інших методів боротьби, відмінних від підпілля. Поза тим, згадана зустріч стала початком налагодження особистісних контактів між представниками інтелігенції різних міст, які з червня 1962 р. перестали носити епізодичний характер [8, с.212], що зумовлювалося, на думку Г.Касьянова, потребою в "експорті революції" в інший регіон [3, с.21].

Така необхідність виникла, в свою чергу, через те, що КТМ у Києві почав виходити за встановлені радянською владою межі культурництва. Приміром, поїздки художників по УРСР мали на меті не лише реєстр історичних пам'яток, але і звернення уваги на їх хвиляче руйнування [3, с.21]. Вечір пам'яті Леся Курбаса у Жовтневому палаці 12 травня 1962 р. не тільки був присвячений спогадам про діяча розстріляного відродження [4 с.149; 21, с.42], але і вирізнявся гучними промовами про злочини сталінізму, за що і отримав назву "національне зборище" [3, с.20]. А комісія для перевірки чуток про масові поховання жертв репресій у Биківні восени 1962 р., не тільки викрила злочини радянського режиму, а і звернулася з меморандумом до влади про оприлюднення результатів дослідження [3, с.21]. Зрозуміло, що такі дії

поклали початок заходам радянської влади щодо заборони вистав, літературних вечорів, стеження, погрози, профілактичні бесіди, і навіть побиття [5, с.91].

Водночас важливу роль набував інший центр національного відродження – Львів, до якого “...розпочалося справжнє паломництво творчої інтелігенції спочатку з Києва, а потім із Сум, Харкова, Чернігова та інших міст” [12, с.188]. Центральною персоною у цих процесах став Богдан Горинь, який, працюючи у Музеї українського мистецтва, мав можливість першим зустрічати гостей, а згодом знайомити їх із іншими представниками львівської інтелігенції.

Одним із таких відвідувачів був І. Світличний, з яким у М. Гориня зразу ж “виникла атмосфера взаємної довіри”, тому ще на першій зустрічі вони почали ділитися відвертими думками [1, с.35; 2, с.201], що не можна сказати, наприклад, по відношенню до І. Дзюби, з яким М. Горинь почав щиро розмовляти лише через рік після знайомства [13, с.111]. Утім спілкування з вказаними шістдесятниками мало найбільший вплив на Михайла Гориня, оскільки, на думку І. Геля, вони “вилікували” його від галицької “зацікленості” на підпільних методах боротьби [19, с.12]. Коли саме це відбулося сказати важко, адже є безліч фактів, що суперечать один одному.

Наведемо декілька прикладів. Знайомство М. Гориня з І. Світличним відбулося орієнтовно в кінці літа – на початку осені 1962 р. [22, с.259–260]. І вже на першій зустрічі аргументи літературного критика у дискусіях про мирну форму спротиву радянській владі були переконливішими, що, певною мірою, дало результат на наступній зустрічі у Києві, на якій Богдан та Михайло Горині ніби-то дійшли висновку, що легальна форма боротьби має більше переваг [1, с.36; 2, с.201].

Відтоді М. Горинь почав переконувати інших радикалів у доцільності такого курсу. Серед цих людей був прихильник збройних методів І. Гель, який завдячував М. Гориню в тому, що він “врятував групу молодих людей від неминучого розстрілу чи загибелі в бою та переконав у доцільності боротьби іншими засобами” [19, с.12]. Однак, це могло статися не раніше знайомства І. Геля з М. Горинем, яке відбулося у кінці 1962 – на початку 1963 рр. [19, с.12], або пізніше, адже І. Дзюба згадує, що на зустрічі, датованій груднем 1963 р. з братами Горинями у Брюховичах, останні “були рішуче налаштовані створити підпільну організацію” [13, с.112]. Кардинально протилежні свідчення здавалися б вигадками, якби не згадка І.Геля про те, що після того як М. Горинь переконав його у доцільності поміркованих форм боротьби “...була припинена робота над програмою Національно-демократичної партії з чіткою орієнтацією на підпільні організаційні методи діяльності та необхідності формування озброєних груп” [19, с.12].

Таким чином, поступова еволюція поглядів М. Гориня на форми та методи визвольної боротьби проти тоталітарної політики комуністичної партії, а саме відмова від збройної діяльності, тривала орієнтовно до кінця 1963 – початку 1964 рр.

У цьому контексті виникає питання термінології. Наприклад, під поняттям “дисидент” О.Бажан розуміє “...особу, чий погляд, переконання і дії повністю або частково розходяться з догматами панівної ідеології, реальною практикою тоталітарного режиму” [23, с.30]. На відміну від “дисидентів”, “шістдесятників”, на думку Я. Сека, “не мислять себе поза радянською системою” [24, с.33]. Якщо судити за цією логікою, то Михайло Горинь за своїми поглядами був дисидентом, який бачив себе за межами радянської системи, однак з огляду на те, що нелегальні організації “...намагаючись діяти конспіративно, нічого не встигли зробити, і навіть ми, тобто ті, хто цікавився цією справою, нічого конкретного про них не знали” [2, с.202], свідомо відмовився від таких методів боротьби на користь громадської активності. Цілком зрозумілим тоді видається згадка М. Гориня про діяльність шістдесятників: “...ми ще намагалися діяти згідно з правилом – Богові свічку, а чортів кадило. Наприклад, ми критикували советську владу, а не советський лад як такий; ми критикували колгоспну дійсність, але не ставили під сумнів саму ідею колгоспів. Одне слово, ми були частково радянськими людьми, а частково патріотами. По суті, ми були рішучими противниками советського ладу, але у нас же не було сміливості прямо про це сказати” [2, с.202].

Не менш важливою для еволюції поглядів дисидента була конкретна практична діяльність, яка є у чомусь схожою до названого дослідником Я.Секо процесу віднайдення “українського проекту”, що проходив у 4-х напрямках: доступ до раніше закритих бібліотечних фондів; бібліофільство; спілкування з діячами попередньої доби; зв'язки з діаспорою та закордоном [25, с.22].

Щодо першого напрямку, то львів'яни мали для цього сприятливі обставини, адже вони були знайомими зі змістом різних агітаційних брошур, фундаментальних українознавчих праць як-от “Історія філософії” Д.Чижевського, “Історія української державності” К. Терлецького, “Націоналізм” Д. Донцова, історичних досліджень М. Грушевського, літературних творів Б. Лепкого, окремих випусків “Літературно-наукового вісника” тощо [8, с.212]. Окрім заборонених праць, формування світогляду шістдесятників, в тому числі і М. Гориня, відбувалося під впливом перекладених у роки деєсталізації творів Дж. Лондона, Е.-М. Ремарка, Р.Роллана, Ж.-П. Сартра, А. Камю та ін. [11, с.169] Є. Сверстюк навіть підкреслював, що “прочитати Канта чи Бердяєва означало більше, ніж написання якихось власних мудрувань” [14, с.75]. Після прочитання творів у шістдесятників, яких захоплювали відмінні від соціалістичного реалізму жанри написання, з'являлася потреба у конспектуванні окремих думок авторів, а при нагоді і поповненні власної бібліотечної колекції, що розуміє історик під бібліофільством.

Позитивне враження на дисидента справило і спілкування з реабілітованими в'язнями 1930-х рр. Серед них найбільший вплив на шістдесятників, на думку С. Білокозя, мали секретар київського обкому УКП, прозаїк Борис Антоненко-Давидович, перекладач Григорій Кочур, мистецтвознавець Іван Врона [21, с.41]. М. Горинь згадує, що, приїжджаючи до Києва, з І. Світличним ходив до Б. Антоненка-Давидовича та їздив в Ірпінь до Г. Кочура [20, с.276]. У Львові велику роль на інтелігенцію справляли Михайло Яцків та Володимир Гжицький [25, с.22]. Зустрічі з колишніми засудженими ще більше будили молодь, адже колишні в'язні

розповідали про масштаби репресій, які не відповідали офіційній інформації, що, на погляд І.Геля, “посилювало обурення від брехні партії та навмисного дозування інформації і водночас збільшувало зацікавлення молоді добою 1930-х – 1940-х років, спонукало до пошуків інших джерел” [11, с.172].

На нашу думку, великий вплив мали і звільнені з таборів представники підпільних організацій, так званих “перехідних груп”. До прикладу дружина Михайла Гориня, Ольга Мацелюх була учасницею групи Богдана Стефанюка, яка розпочала свою діяльність з вивчення історії України, читання книжок і журналів довоєнних видань, матеріалів підпілля, підтримувала зв’язки з окремими членами групи “Пробоем”, зокрема з Богданом Христиничем. За свою діяльність О. Мацелюх та Б. Стефанюк були засуджені 27–28 червня 1952 р. військовим трибуналом військ МГБ Львівської області за статтями 54-1а, 20-54-8, 54-11 “зрада батьківщини” та отримали найбільший термін з представників групи: 25 років ув’язнення і 5 років позбавлення громадянських прав [11, с. 110–111].

Зрозуміло, що і контакти з діаспорою, а особливо література, що потрапляла з-за кордону, справляла враження на шістдесятників. До прикладу, М. Горинь про отримані матеріали від представників діаспори в кінці 1963 – на початку 1964 рр. згадував, що вони: “...були унікальними, завдяки ним ми усвідомили, якою великою силою є наша еміграція, яким напруженим є видавничий рух в еміграції” [2, с.204].

Загалом все разом мало великий вплив на М. Гориня, коригувало його погляди та посилювало громадсько-політичну діяльність дисидента.

Водночас вказана активність шістдесятника була пов’язана з рішенням влади дозволити 22 квітня 1963 р. зустріч львівської інтелігенції, приурочену річниці з дня народження Володимира Леніна, на якій був утворений КТМ “Пролісок” [17], членом якого став М. Горинь. Цікаво, що деякі джерела не відносять його до президії об’єднання, що можна обґрунтувати бажанням дисидента дистанціюватися від керівництва організації, що впливає з його споминів про причину обрання головою Клубу Михайла Косіва, людини, яка “стояла трохи осторонь від нас – тих, хто становив радикальну опозицію” [2, с.202]. Оскільки, нечисельна когорта львівської інтелігенції була поміркована, то прийнятим є твердження І. Геля, який стверджував, що КТМ “Пролісок” “...не спромігся організувати жодної більш-менш потужної молодіжної акції. Він тихо зів’яв, як весняна квітка пролісок. Усе, що відбувалося у Львові як розгортання свідомого визвольного процесу, відбувалося поза цією молодіжною структурою. На збори Клубу молодь приходила хіба для того, щоб обмінюватися самвидавом, іншою забороненою літературою” [11, с.221].

Такому становищу Клубу сприяли і обставини, у яких він був створений. Ще у кінці 1962 р. розпочалася критика представників інтелігенції, яку започаткував перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов. У своїх виступах від 17 грудня 1962 р. та 8 березня 1963 р. він назвав представників інтелігенції – “космополітами, формалістами й відщепенцями”, а 8 квітня 1963 р. на нараді активу творчої інтелігенції й ідеологічних працівників в Києві, перший секретар ЦК КПУ М. Підгорний звинуватив І. Дзюбу, М. Вінграновського й І. Драча у тому, що їх твори використовують закордоном у ворожих цілях [3, с.24]. Такі звинувачення торкалися й інших представників інтелігенції. У цих умовах самвидав “почав перетворюватися на платформу поширення власних творів” [26, с.75]. Окрім того, соціально-економічні негаразди в 1963 р., які погіршили становище робітників, колгоспників та інтелігенції, зумовили невдоволення населення та викликали зацікавлення людьми матеріалами самвидаву [11, с.76].

Таким чином, львівський КТМ не міг стати аналогом київського вже через процеси, які відбувалися у суспільстві. Звідси, основним напрямком його роботи стало поширення самвидаву, яке вимагало організації. Прилучився до цього процесу і М. Горинь, який зазначав, що рух опору для нього тоді був важливішим, ніж наукова діяльність, яка вимагала участі у конференціях, з’їздах, публікацію статей [1, с.34].

Активізація поширення самвидаву співпала з інформаційним проривом з закордону в 1963 р. В цей час в УРСР масово почали з’являтися праці “Вивід прав України”, “Збірник на пошану українських вчених, знищених більшовицькою Москвою”, “Україна і українська політика Москви” М.Прокопа, часопис “Сучасність” та “Український самостійник” [20, с.272]. Частина цієї літератури потрапляла в УРСР завдяки родичам львівського історика Я. Дашкевича, яка особисто через самого науковця діставалася до діячів руху опору [2, с.203]. Ще частину матеріалів передавав, на думку А.Русначенка, рідний дядько М. Гориня Микола Лебедь із США [4, с.159]. Велику кількість літератури привозили самі представники діаспори, з якими встановив контакти І. Світличний [5, с.93]. Так, до прикладу, Михайлина Коцюбинська згадує, що він познайомив її з Вірою Вовк, Анною-Галею Горбач та її родиною [27, с.163]. А от Богдана Гориня він знайомив з представниками діаспори через листи. Так відбулося знайомство Богдана Гориня з тією ж Вірою Вовк та Зіною Генік-Березовською [22, с.264]. Таким чином Михайло Горинь мав познайомитися з Оксаною Смішкевич, яка перебувала в Києві та Львові десь в кінці 1963 – на початку 1964 рр. Тоді вони не змогли зустрітися через посилене стеження КДБ, а зустрілися лише в 1995 р. [2, с.204].

Поява в СРСР друкарських машинок, фотоапаратів, магнітофонів та інших засобів передачі інформації сприяла збільшенню масштабності самвидаву та його організованому поширенню. Якщо 1962 р. характеризувався ще поширенням “політично беззубих, обережних” статей [5, с.93], то якісні зміни в українському самвидаві, на думку дослідника Я.Секо, наступили з розширенням контактів між молодістю інтелігенцією Києва та Львова [10, с.243]. Закономірно, що в 1963–1964 рр. з’являються статті з статусом “праці з гострою критикою режиму” [5, с.93]. До них належить і стаття М. Гориня “Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі” [7, с.193], у якій критикувалася політика русифікації в УРСР, змальовувався стан української мови, яка стала другорядною у суспільному житті через витіснення з державних установ та навчальних закладів [28]. Окрім того, з’являються праці з чітко накресленою програмою національно-визвольного руху. Зокрема, стаття Є. Пронюка “Шляхи і завдання українського визвольного руху”, яка стала “своєрідною першою програмою за незалежну українську державу” [1, с.38].

Водночас із чисельним збільшенням матеріалів самвидаву, відбувалося їх копіювання. У цьому процесі взяв активну участь Львів, який "...за кількістю авторів, звичайно, поступався Києву, проте за охопленістю людей матеріалами самвидаву, кількістю і організованістю груп, "видавничих" центрів набагато переважав столицю" [11, с.218]. Такий хід пояснювався незгасимою пам'яттю про ОУН і УПА та рівнем національної свідомості галичан [11, с.218]. М. Горинь згадує про щось на зразок "нелегальної друкарні", в якій під кінець 1964 р. було 5 друкарських машинок [2, с.207]. Якщо взяти до уваги, що з однієї якісної восківки міг виходити наклад в 100-120, а іноді і до 150 примірників [11, с.216], то можемо говорити про велику масштабність передруку.

Паралельно відбувалося перефотогографування матеріалів самвидаву. Учасники перефотогографували книгу, робили товсті книжки з фотокопій, потім передавали іншим особам, які робили це саме у декількох примірниках, а екземпляр, який отримували повертали назад. Так було, до прикладу, з книгою "Вивід прав України" [1, с.37].

Менш поширеним способом було переписування змісту матеріалів. За вказівкою Валентина Мороза на початку січня 1965 р. луцькі студентки Анатолія Панас та Олесь Ковальчук відвідали квартиру Михайла Гориня, де переписали його статтю "Українська освіта в шовіністичному зашморзі" [29, с.260].

Названі способи копіювання самвидаву потребували не лише фізичних зусиль, але і матеріальних ресурсів для придбання друкарських машинок, різного виду паперу та інших необхідних матеріалів. М. Горинь, маючи в сімейному бюджеті близько 200 карбованців (він заробляв 100-150, а його дружина 60-70 карбованців [1, с.39]), віддавав на "українську справу" 20 крб. [2, с.207], за іншими згадками – 30–40 крб. щомісяця [1, с.39].

Копіювання самвидаву здійснювалося головним чином для розповсюдження його серед населення. І. Гель у своїй книзі "Виклик системи" розповідає про досить продуману схему цього процесу. За цією логікою головний групи передавав матеріали представникам своєї групи, які в свою чергу розповсюджували їх серед своїх підгруп, що повторювали аналогічну роботу і т.д. "Куратором" усіх львівських груп І. Гель називає Михайла Гориня. До групи останнього належали Б.Горинь, М.Масютко, Т.Старак, Р.Андріяшик, М.Осадчий, М.Косів, М.Зваричевська, Г.Садовська і І.Гель. В свою чергу до групи Б. Гориня входили І.Світличний, І.Дзюба, І.Драч, А.Горська, брати Шевчуки, Д.Іващенко, О.Заливаха. До групи І. Геля – Є.Наконечний, О.Ільчишин, М.Гатало, Л.Попадюк, П.Процик, Т.Горяїнова, Л. та І. Квіти, М.Фуга, М.Зваричевська і т.д. [11, с.215]. Кількість таких груп та їх чисельність зростала відповідно до наростання напруження у суспільстві. Однак така система нерідко порушувалася. Наприклад, М.Масютко обмінювався літературою з Михайлом Горинем через Богдана Гориня, тому швидше належав до групи останнього.

Попри те провідну роль у поширенні самвидаву і справді займав Михайло Горинь, який в кінці 1964 – на початку 1965 рр. працював над захистом дисертації і в якості експериментальних досліджень отримав дозвіл організувати психологічну лабораторію на залізниці. Це давало йому посвідчення з правом безкоштовного проїзду поїздами по західноукраїнських землях, що в свою чергу сприяло не тільки розповсюдженню самвидаву, а і можливості виступати з різними рефератами і знайомитися з іншими шістдесятниками. Одного разу М. Горинь таким чином встановив контакти з О. Заливахою [2, с.209].

Така активна громадська діяльність виснажувала Михайла Гориня, він згадував: "Мій робочий день був на той час таким: до четвертої години дня я працював у лабораторії психології при транспортному підприємстві, від четвертої до сьомої був на залізниці, де тестував машиністів, а після сьомої ішов до бібліотеки Академії наук. В бібліотеці я працював до одинадцятої. Після закриття бібліотеки заходив до Будинку вчителя, де працювала моя дружина, і забирав її додому. А вдома на мене чекали люди, яким я роздавав роботу й забирав у них вже передруковані матеріали. Я не лягав спати раніше, ніж о першій годині ночі, а вставати треба було о шостій, сьомій годині". Так тривало до серпня 1965 р. [2, с.209].

Тут треба відзначити, що квартира М. Гориня, яка знаходилася недалеко від львівського залізничного вокзалу, була такою ж популярною серед шістдесятників, як до прикладу, квартири І. Світличного та А. Горської в Києві. Зрозуміло, що це було головною причиною для встановлення апаратів прослуховування у їхніх житлових приміщеннях, тому не дивно, що більшість осіб, які приходили до них "...часто навіть не віталися вголос, а, приклавши пальця до уст, на шматочку паперу писали одним реченням, для чого прийшли, домовлялися на цьому ж папері з господарем про час зустрічі на вулиці або відразу ж виходили поговорити, і таким способом вирішували взаємні проблеми" [11, с.228].

Варто пригадати і те, що М. Горинь був головним розповсюдjuвачем книг у Львові. До прикладу, від передавав іншим людям праці "Світова революція", "Україна і українська політика Москви", "Україна: Сучасне і майбутнє" (видання Української головної визвольної ради, 1952 р.), працю Шкларка "Проклинаю" (1944 р.) [4, с.156]. Окрім того, у архіві М. Гориня були майже всі відомі на той час статті самвидаву. За матеріалами, які у листопаді 1964 – травні 1965 рр. передали брати Горині В. Морозу, дізнаємося що у перших були стаття М. Масютка "Відповідь матері Симоненка – Щербань Г. Ф.", "Клопотання прокуророві УРСР про серйозні помилки і проголошення русифікації міністром вищої та середньої освіти УРСР Ю. М. Даденковим" одесита С. Караванського, текст виступу І. Дзюби у Спільці письменників України до 30-річчя від дня народження В.Симоненка 16 січня 1965 р., промова А. Малишка на могилі В. Сосюри 11 січня 1965 р., вірші В. Сосюри "Два Володьки" і уривок з поеми "Мазепа", а також стаття "3 приводу процесу над Погружальським" [29, с.259]. Даний перелік можна продовжувати, наводячи праці, які були передані іншим дисидентам.

Значну частину самвидаву вивозили закордон представники діаспори, серед них український вчений з Словаччини Микола Мушинка та студентка з Польщі Ірина Рейт [11, с.221]. А вже звідти твори потрапляли до Чехословаччини, Польщі, Західної Європи, США та Канади, де і публікувалися. Цікаво, що після

посилення контролю, українці почали передавали матеріали через російських шістдесятників, які мали значно більше можливостей їх переправляти на захід через міжеврейські контакти та використання представників європейських журналів [25, с.23].

Окрім нелегальної діяльності – поширення самвидаву, М. Горинь згадує про частково дозволені владою заходи, а саме проведення вечорів, дискусій з національного питання, зустрічей з працівниками різних вищих навчальних закладів, організацію концертів у Львові та у районах, для яких створював композиції з використанням Шевченкового “Кавказу” Андрій Козак [1, с.37]. М. Горинь неодноразово “збирав у себе на квартирі викладачів і студентів торговельного інституту, перед якими виступав із доповіддю про політичну ситуацію в Україні” [1, с.37]. На цих зустрічах, окрім обговорень, відбувалося прослуховування магнітофонних плівок із записами поезій, які робив І. Світличний [2, с.203]. Серед записів була поезія І.Драча, М.Вінграновського, І. Жиленко, В. Симоненка, Л. Костенко, Б. Нечерду, Б.Мамайсура тощо [10, с.243].

Паралельно М. Горинь брав участь в організації інших заходів. Серед вартих уваги – вечір пам’яті В. Симоненка 23 грудня 1963 р. [12, с.268], Шевченківське свято в кінці травня 1964 р., на яке разом із іншими представниками львівських шістдесятників дисидент підготував близько 900 примірників різних статей самвидаву [2, с.207].

Ця активність М. Гориня та інших дисидентів не могла залишатися непоміченою, вона викликала занепокоєння у влади. Звідси особисте стеження, прослуховування квартир та підготовка арештів. Так з вище згаданим Шевченківським святом у кінці травня 1964 р. пов’язане затримання І. Геля по дорозі зі Львова до Канева [11, с.222]. Припускаємо, що влада знала про план перевезення підготовленого львів’янами самвидаву, однак не виявивши в автобусі М. Гориня, який не зміг поїхати через те, що у день відправлення автобуса, його дружина Ольга народила доньку, КДБ не став проводити обшук в автобусі, а тільки обмежився затриманням І. Геля та профілактичними бесідами з учасниками святкування, після повернення до Львова [2, с.207–208]. Згодом у липні 1964 р. І. Драч повідомив М. Гориня, що “...мав розмову з кагебістом одним, і він каже, що вас будуть брати...” [1, с.36; 5, с.94]. Такі чутки сприяли тому, що дисиденти дещо стали обережнішими. До прикладу, М. Горинь приховав матеріали самвидаву і навіть за згадками припинив свою діяльність, очікуючи арештів, проте через їх відсутність, продовжив діяльність значно активніше [1, с.36; 2, с.207].

В той час у жовтні 1964 р. до влади прийшов Л. Брежнєв. З цього часу почалися відверті та демонстративні стеження за шістдесятниками [5, с. 94]. Влада готувала арешти інтелігенції, які були спричинені вилученням 5 серпня 1965 р. у приміщенні Львівської державної наукової бібліотеки під час видачі книжок у одній із книг надрукованих статей самвидаву “З приводу процесу над Погружальським”, “Відповідь матері В.Симоненка – Щербань Г.Ф.”, “Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства”. Це стало підставою для відкриття 9 серпня 1965 р. кримінальної справи управлінням КДБ при Раді Міністрів УРСР у Львівській області [10, с.245]. І вже 26 серпня 1965 р. М. Горинь поряд з іншими представниками шістдесятництва був затриманий, і у ході слідства отримав шість років ув’язнення.

Таким чином, діяльність Михайла Гориня у першій половині 1960-х рр. стала наслідком асиміляторської політики радянського режиму. Завдання, яке поставив перед собою дисидент, полягало у відродженні української самобутності. Вирішення його бачилося М. Горинем до кінця 1963 р. у створенні підпільної організації. Утім під впливом спілкування з київською інтелігенцією, реабілітованими в’язнями попередньої доби, знайомств з творами представників західної культури М. Горинь відкинув збройні методи боротьби, обравши натомість громадську-політичну діяльність. Дисидент став учасником та організатором культурних заходів, вечорів пам’яті, зустрічей з інтелігенцією Львова. За його активної участі відбувалося поширення матеріалів самвидаву, забороненої вітчизняної та зарубіжної літератури, встановлення контактів між представниками осередків шістдесятництва у Західній Україні. Завдяки діяльності таких осіб як М.Горинь загальноукраїнських рух опору проти радянського режиму не втратив традицій безперервного визвольного процесу.

Джерела та література

1. Горинь М. М. Запалити свічу / Михайло Миколайович Горинь; Харківська правозахисна група; упорядник В. В. Овсієнко; художн.-оформлювач Б. Є. Захаров. – Харків : Права людини, 2009. – 328 с.
2. У нас була велика місія. Розмова з Михайлом Горинем // Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв’ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. – К. : Дух і література, 2004. – С. 185–234.
3. Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.
4. Русначенко А. Національно-визвольний рух : середина 1950-х – початок 1990-х років / Анатолій Русначенко. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1998 – 720 с.
5. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Борис Захаров; Харківська правозахисна група; художн.-оформлювач Б. Захаров. – Харків : Фоліо, 2003. – 144 с.
6. Зайцев Ю. Шістдесятництво / Юрій Зайцев // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://map.lviv.ua/statti/zajcev3.html>. – Назва з екрану.
7. Обертас О. Український самвидав : літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років) / Олесь Обертас. – К. : Смолоскип, 2010. – 300 с.
8. Секо Я. Ідея соборності України в діяльності шістдесятників / Ярослав Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 2. – С. 211–217.

9. Секо Я. Культурницькі об'єднання 1960-х рр. у контексті руху шістдесятників / Ярослав Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2011. – Вип. 1. – С. 230–236.
10. Секо Я. Український самвидав першої половини 1960-х рр. / Ярослав Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 2. – С. 241–246.
11. Гель І. Виклик системі : український визвольний рух другої половини ХХ століття / Ред. та упор. І. В. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2013. – 392 с.
12. Горинь Б. Не тільки про себе : роман-колаж : У 3 кн. / Богдан Горинь. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2006. – Кн. 1 : 1955–1965. – 2006. – 352 с.
13. Ця книжка змінила усе моє життя. Розмова з Іваном Дзюбою // Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. – К. : Дух і література, 2004. – С. 91–152.
14. Ми вибрали життя. Розмова з Євгеном Сверстюком // Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. – К. : Дух і література, 2004. – С. 33–90.
15. Кривенчук В. Всеосязність ренесансу шістдесятих років ХХ століття в українській літературі / Валентина Кривенчук // Літературний процес : методологія, імена, тенденції. Філологічні науки. – 2016. – № 7. – С. 34–39.
16. Білокінь С. Клуб творчої молоді “Сучасник” (1960–1965) / Сергій Білокінь. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. – 63 с.
17. Михайло Косів про клуб творчої молоді “Пролісок” [Електронний ресурс] : [відеоролик] // YouTube. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=C9ZUBQsXNk&list=PLNED_9owi5AZyzGaeFQuHZR0JzAFrgi51. – Назва з екрану. – Дата публікації : 30.08.2015.
18. Лист Михайла Гориня до Богдана Гориня від 1.03.1961 р. // Горинь Б. Не тільки про себе : роман-колаж : У 3 кн. / Богдан Горинь. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2006. – Кн. 1 : 1955–1965. – 2006. – С.163–164.
19. Гель І. Через 30 літ... : [передмова] / Іван Гель // Горинь М. Листи з-за ґрат / Михайло Горинь; підгот. І. Гель [та ін.]. – Харків : Харківська правозахисна група, Фоліо, 2005. – С. 5–14.
20. Горинь М. Архітект шістдесятників / Михайло Горинь // Доброокий. Спогади про Івана Світличного / Упоряд.: Л. Світлична, Н. Світлична. – К. : Час, 1998. – С. 268–278.
21. Білокінь С. Клуб творчої молоді “Сучасник” очима влади / Сергій Білокінь // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей. – К. : Інститут історії України, 2011. – Вип. 16. – С.39–60.
22. Горинь Б. Двигун руху шістдесятників / Богдан Горинь // Доброокий. Спогади про Івана Світличного / Упоряд.: Л. Світлична, Н. Світлична. – К. : Час, 1998. – С. 257–267.
23. Бажан О. Дисидентство в УРСР : спроба дефініції / Олег Бажан // Магістеріум. – 2001. – Вип. 7 : Історичні студії. – К. : КП ВД “Педагогіка”, 2001. – С. 27–31.
24. Секо Я. Шістдесятники: у полоні поняттєвих конструкцій / Ярослав Секо // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Сер. Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2013. – Вип. 11. – С. 28–40.
25. Секо Я. Шістдесятники і віднайдення “українського проекту” / Ярослав Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 2. – С. 17–27.
26. Секо Я. Витоки українського самвидаву / Ярослав Секо // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Сер. Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2012. – Вип. 9. – С. 73–79.
27. У моєму житті було так багато добра... Розмова з Михайлиною Коцюбинською // Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. – К. : Дух і література, 2004. – С. 153–184.
28. Масютко М. В полоні зла : мемуарна поема / Михайло Масютко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.google.com/file/d/0Bz9jKaSS4QpjOTU1ZmYzM2EtZDk5My00NjRmLTgxYWYtODE2YWUwM2JhOTAz/view>.
29. Паска Б. Луцький осередок українського національного руху в середині 60-х років ХХ століття / Богдан Паска // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015 – Вип. 44. – Том. 1. – С.255–263.

Shelemei T. V. The Social-political activity of Mykhailo Horyn in 1961–1965

The article analyzes the social-political activity of Mykhailo Horyn in 1961–1965. The evolution of the dissident's outlook during indicated period is investigated as well as the main factors that influenced his views. The author researched the basic forms and methods of M. Horyn's struggle against totalitarian policy of communist party analyzing memories of participants of the events. The emphasis has been placed on the practical work of dissident in organization of cultural events, commemoration meetings and appointments with Lviv intellectuals, establishing contacts between the centers of the sixtiers in Western Ukraine, distribution of self-publishing materials. The role and importance of Mykhailo Horyn in cultural and educational process in the first half of the 1960s are highlighted.

Key words: Mykhailo Horyn, Ukrainian dissident movement, the sixtiers, self-publishing.